

Ганна Мартинова, Тетяна Щербина

Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького, Черкаси

Вербалізація поняття „простір” у середньонаддніпрянських говірках

Проаналізовано лексико-семантичне поле простору, вербалізоване займенниковими прислівниками *тут*, *там* і їх фонетичними та словотвірними варіантами, визначено його ядро й периферію. Відзначено, що поняття „простір” у діалектних текстах безпосередньо пов’язане з особистістю мовця, який відчуває й ословлює дійсність із позицій свого „я” і сприймає навколишні об’єкти не лише у фізичному вимірі, а й в особистісному: *тут* – близький, свій, рідний; *там* – далекий, невідомий, чужий.

Докладно проаналізовано засоби і способи антропоцентричного представлення локативів, репрезентованих прислівниками *тут* і *там*, що становлять центр лексико-семантичного поля, позначуваного ними простору, чітко диференціюють його за опозиціями „близько / далеко”, „попереду / позаду”, „верх / низ”, „зовнішній / внутрішній”, „свій / чужий”, „відомий / невідомий”, вербалізованими в середньонаддніпрянських говірках та в їх маргінальних зонах.

Займенникові прислівники *тут* і *там* виявляють формальну варіативність, причому окремі фонетичні та словотвірні варіанти типові для центральних середньонаддніпрянських говірок, а деякі з них поширені тільки в західній і середньонаддніпрянсько-степовій маргінальних зонах.

Ключові слова: лексико-семантичне поле, діалектний текст, займенникові прислівники, антропоцентризм, центр, периферія, середньонаддніпрянський діалект, маргінальні зони.

Простір і час – основні поняття, через усвідомлення яких людина означає та репрезентує своє існування. Різномасштабне сприйняття цих одиниць буття зумовлене, з одного боку, специфікою життєдіяльності, а з іншого – містичними й релігійними уявленнями мовця. Багатогранність відображення простору у свідомості людини (реальний, перцептивний, концептуальний, фізичний, геометричний, географічний, астрономічний, психологічний, соціальний, абсолютний і відносний, антропоцентричний, міфологічний) сприяла тому, що поняття „простір” здавна ставало об’єктом різномасштабних досліджень представників різних галузей науки. Незаперечний той факт, що наукові й народні уявлення про простір відрізняються, тому вивчення способів і засобів мовної репрезентації цих уявлень у діалектному мовленні актуальне.

У лінгвістиці простір розглядають як одну з перших реалій буття, уявлення про яку сформовані історично залежно від осілого чи кочового способу життя народу: для осілих існування було обмежене порівняно невеликою ділянкою землі (житло, поселення, поле тощо), для кочівника простір нескінченний. Порубіжні зони контакту цивілізацій, на теренах яких відбувається економічний, культурний, ментальний обмін, є ще й специфічними мовно-територіальними утвореннями. Вербальне представлення просторових понять відображає мовну картину світу та її національну специфіку, тому потребує ретельного різномасштабного вивчення й опису. Особливо важливі такі дослідження на діалектному матеріалі, цінність якого з огляду на активні динамічні процеси в лексиці невпинно зростає.

Зацікавлення мовною репрезентацією поняття „простір” у середньонаддніпрянських говірках зумовлене не тільки особливістю лінгвістичних процесів, пов’язаних із контактуванням цих говірок із суміжними діалектами, а й тим, що досліджуваний регіон особливий за розташуванням на межі двох природно-географічних зон – лісостепу і степу, а це створило специфічні умови для формування традиційної виробничої культури. Саме відтворення в мовленні респондентів особливостей довілля, побуту, звичаїв крізь призму просторових уявлень у центрі ареалу середньонаддніпрянського діалекту та на його периферії і стало об’єктом нашого студювання.

Мета дослідження – проаналізувати засоби і способи антропоцентричної вербалізації поняття „простір”, визначити ядро й периферію цього лексико-семантичного поля у зв’язних розповідях носіїв середньонаддніпрянського діалекту та його маргінальних зон. Зауважимо, що окремі мовні елементи вираження просторової семантики в зазначеному ареалі, зокрема прийменниково-відмінкові конструкції з обставинним значенням, обставинні прислівники місця, фрагментарно були висвітлені в попередніх публікаціях авторів (Мартинова, 2014; Щербина, 2015; Мартинова &

Щербина, 2022), однак системного вивчення репрезентантів поняття „простір” у середньонаддніпрянських говірках та в їх порубіжних зонах не було, у чому й полягає новизна нашого дослідження.

Джерелом фактажу стали збірники діалектних текстів із текстотеки Середньої Наддніпрянщини (ГПК; ГЗП; ГЧ), де в різнопланових монологах, діалогах і полілогах відтворено локальну своєрідність господарської діяльності, особливості традиційного матеріального й духовного життя діалектоносіїв.

Методологічним підґрунтям є описовий метод (систематизація й лексико-семантичний аналіз репрезентантів просторових понять), елементи методів компонентного аналізу (для виявлення компоненттів семантичної структури лексем), ареалогічного (для опису поширення варіантів первинних прислівників *тут*, *там* і з’ясування специфіки їх семантики та функційного навантаження), суцільної вибірки (для добору матеріалу з діалектних текстів), кількісних підрахунків (для увиразнення центру й периферії лексико-семантичного поля простору, репрезентованого локативами *тут*, *там* і їх фонетичними та словотвірними варіантами). Головним критерієм належності до ядра чи периферії лексико-семантичного поля „простір” є формальне варіювання його компонентів та ступінь виразності їх локальної семантики.

Історіографія. Мовна реалізація просторових уявлень не раз була об’єктом різноаспектних досліджень українців – мовно-історичних (Павло Чучка, Віктор Шульгач), етнолінгвістичних (Віталій Жайворонок, Ірина Железняк), словотвірних (Ярослава Закревська, Ніна Клименко, Надія Сіденко), синтаксичних (Іван Вихованець, Тетяна Сердюкова). Із різною повнотою номінації місця та простору репрезентовані у словниках літературної мови й у спеціальних діалектологічних лексикографічних працях чи в додатках до дисертацій, зокрема представлені народні географічні чи землеробські терміни різних ареалів: лівобережних середньонаддніпрянських говірок (Ващенко, 1968; Задорожня, 2021), західноподільських (Потапчук, 2012; Шийка, 2016), волинських (Данилюк, 1997), наддністрянських (Шило, 2008), бойківських (Онишкевич, 1984), східнополіських (Дорошенко, 1962), східностепових (Сіденко, 2003), східнословобожанських (Слободян, 2017) тощо. Діалектні локативні найменування із семантикою місця як складники інших лексико-семантичних парадигм проаналізовані в наукових студіях Олексія Євтушка (Євтушок, 1993), Зиновія Бичка (Бичко, 1997), Катерини Глуховцевої (Глуховцева, 2005), Григорія Аркушина (Аркушин, 2014), Руслана Сердеги (Сердега, 2012), Лариси Тищенко (Тищенко, 2014). Новаторський підхід до аналізу просторових понять продемонструвала Тетяна Ястремська, змоделе-

лювавши лексико-семантичний простір мови, основою якого слугують структурно-семантичні системи, сформовані в межах бінарної опозиції *верх / низ*. Увагу дослідниці зосереджено на функціонуванні номінативних одиниць у всіх наріччях українського діалектного континууму та в різні історичні періоди (Ястремська, 2021).

Параметри поняттєвого поля „простір”. Учені неоднозначно встановлювали параметри поняттєвого поля „простір”. Зокрема в науковій літературі висловлюють думку про відсутність характеристик простору як такого, а підґрунтям його диференціації вважають досвід і потреби суспільної самоорганізації того чи того соціального угруповання (Кривицька, 2016, сс. 77–90). З огляду на антропоцентричність поняття „простір” у лінгвістиці послідовно виокремлюють два його різновиди: фізичний, в основі якого – локативні відношення між орієнтиром, об’єктом орієнтування та спостерігачем, і нефізичний (духовний, ментальний, соціальний, культурний, абстрактний), ґрунтований на взаєминах людей та екстрапольованих на них просторових понять. Класифікуючи фізичний простір, Світлана Лутава виокремлює мікрополя на позначення узагальненої назви простору, терапростору, віртуального простору, медіального простору (Лутава, 2019, сс. 7–12). Узагальнюючи напрацювання попередників, Тетяна Ястремська відзначає вторинність нефізичного простору, зумовлену антропоцентричністю мовної картини світу: „У світосприйнятті людини основним є фізичний вимір, який має здатність трансформуватися, слугує основою і зразком для творення інших просторів – духовного, соціального та абстрактного” (Ястремська, 2021, сс. 154–160).

Як бачимо, підходи до аналізу просторових понять різноманітні й неоднозначні. Обрання принципів і методів дослідження залежить не лише від об’єктивної форми існування предметів позамовної дійсності, а й від матеріалу та мети опису. У діалектних текстах фізичний і нефізичний різновиди простору постають у єдності й репрезентують унікальну картину світу діалектоносія, що є невід’ємним складником національної картини світу.

Репрезентація фізичного простору – *центр / периферія*. У дослідженні розглядаємо репрезентацію фізичного простору в мовленні носіїв середньонаддніпрянських говірок у протиставленні *центр / периферія*. Засвідчені мовні одиниці із просторовою семантикою вказують на безпосереднє місце дії чи на її напрям і здебільшого представлені у вигляді бінарних опозицій: „*верх / низ*”,

„близько / далеко”, „попереду / позаду”, „правий / лівий”, „відомий / невідомий”, „зовнішній / внутрішній”, „свій / чужий” тощо.

Поняття „фізичний простір” у досліджуваному ареалі репрезентоване прислівниками (зокрема ядро мовного вираження просторових понять становлять первинні адвербіативи *тут, там, отуди, де, куди* (див. Мартинова, 2014; Щербина, 2015)), а також іменниками, дієсловами, прийменниково-відмінковими конструкціями (див. Мартинова & Щербина, 2022). У нашому дослідженні схарактеризовано просторові відношення, виражені прислівниками *тут, там*, що є давніми відзайменниковими похідними від праслов'янського кореня *-t-*, зокрема в староукраїнській мові засвідчені варіанти *tu, tuto, tamo*, а в староукраїнський період дослідники фіксували старовинні форми *ту, тутоть, тудо, тут* і *тамо, там* (див. Німчук, 1978, сс. 344–345, 348, 350, 371). Прислівники *тут* і *там* найбільш частотні в діалектних текстах, наприклад, у текстотечі середньонаддніпрянських говірок нараховуємо 4 396 цих одиниць і їх словотвірних і фонетичних варіантів, із них *тут* використано 880 разів, а *там* – 3 516; у говірках середньонаддніпрянсько-степового порубіжжя їх співвідношення також на користь прислівника *там*, відповідно 174 і 240 адвербіальних одиниць.

Уявлення оповідача про простір пов'язане з розташуванням у ньому й окресленням місця, де відбувається дія або розгортається стан чи процес, чи з фізичним напрямком дії або руху. Залежно від способу локалізації дії, стану або процесу виокремлюємо кілька груп лексичного вираження місця дії.

Бінарне протиставлення „близько / далеко”. Першу групу формують мовні одиниці, що визначають статичну та динамічну локалізацію за віддаленням від просторового орієнтира або навколо нього і слугують для вираження бінарного протиставлення „близько / далеко”. Найчастотніші з-поміж них – займенникові прислівники *тут* і *там*, а також їх фонетичні й словотвірні варіанти: *тут, тудо, тута, тудо'го, тута'го, о'тут, оту'то, отудо'го, утудо'го, отудо'во, туте'чки, тутички, ту'тичка, ту'точки, тутичко, о'тутечка, о'тутички; там, о'там, ота'мо, таме'чка, тамичка, тамички, тамин'ка, тамин'ки, о'тамичко, о'тамичка, отамо'го*, причому деякі з них поширені тільки в центральній правобережній (*ту'тичка, ту'точки, о'тутички, тудо'го, тута'го, утудо'го, тамичка, тамички, о'тамичко*) чи лівобережній (*тутичко*) частинах середньонаддніпрянських говірок, їх західній (*тудо, тута, тамин'ка, тамин'ки*) чи середньонаддніпрянсько-степовій (*отутечка, отамо'го*) зонах. Відзначимо також, що в лівобережних середньонаддніпрянських говірках засвідчено тільки один варіант локатива *там* – *о'там*.

Прислівник *тут* і його варіанти окреслюють місце, де відбувається дія чи розгортається стан або процес: *оце а ж е старша / кончил а тут в іс ім кл ас ів да пошл а ж у Кийів* (ГПК, с. 36); *гойдалка називал ас а / одне стане тут / а друге тут / та й розгойдуйут* (ГПК, с. 245); *оце со с едка ц а / зараз тут / у о нуки живе тутич ка* (ГЗП, с. 31); *жила тут кн а гин а / Дар ія / і туте чки волна в л іс і посилилас а* (ГЧ, с. 483); *і тутички* виросла к в іточка / *мати й мачуха називайіц а* (ГЧ, с. 486); *тут / дитино / хрест сто іав* (ГЧ, с. 508), *бухлики це називал ос а // отут* вишивал ас а машишка (ГЧ, с. 521), або ж позначають локалізацію названого суб'єктом предмета: *а бул а в наймах у Пишному / тут* силло йе / *Пишине* (ГЗП, с. 107); *отут* ставок був здоровий (ГПК, с. 127); *сачок / куртки ми ти пер кажим / а тод і сачок шив а / ну йак куртка / а тут* п ідрублиний отако / *рубці і так і велик і / так і були понад низом / а тут* йак хто коми рец іакий нивличкий приче *отут* високо (ГЧ, с. 220); *оце ж так тут* було / *прот ів печ і / де оце топиц а / а оце ж тут* лава пиредн а / *тут* мисник сто іав (ГЧ, с. 271); *а тут* вуставка оце вишита (ГЧ, с. 506); *ну тут* зашнуровувалос // *оце* бо т інок називав а ну це вих ідн і шчиталис а вже (ГЧ, с. 555); *а тут* ч іпл алис а дук ач і (ГЧ, с. 521); *отака* йес т / *пис* пришивайіц а / *іспиреду / оце* отако го / *отутичка* шоб було (ГЧ, с. 574), *тутичка* в полах чорна / *а спина* инача / *с і час* жил етка кажут (ГЧ, с. 559); *оце отут* була ма н іжка / *а тут* вустовки (ГЧ, с. 540); *оц а го* жил етка / *така* волна / *такий* корсет вд івав а по верх со рочки / *а тут* вишита со рочка // *отуто* / *пойа си* (ГЧ, с. 552).

Більшість із названих прислівників поширені в усьому середньонаддніпрянському ареалі та стали літературно нормативними (*тут, отут, там, отам*) чи поширені в розмовному стилі (*отутечка, туте чки, тутички, отуто, отамо*), водночас варіант *отуто го* становить специфіку говірок його південної зони (Щербина, 2015, с. 131), зрідка трапляється в центральних лівобережних і правобережних ще й у формах *туто го, тута го*: *і йак ото* тикл о ми не *отуто го* / ... *кажут л ікар і / опиндиц іт* буде (ГЧ, сс. 299–300); *а в нас туто го / по* мойму с тарший л ейт енант / *у гра* натах / *авто* мат у його // *отуто го* (ГЧ, с. 427); *а мага* з ін був у нас *отуто го* / *де с іч ас* Чубате чки живут оце (ГЧ, с. 490); *ми в пйатди с ат ім* год і *пир* іхали с уди / ... *то тута го* прот ів Григора / *за* Ол іноіу хатойу (ГЧ, с. 490). Часто варіант *отуто го* фіксуємо в говірках західної периферії середньонаддніпрянського ареалу: *оце* коли хал и йіх у кол іс ках / *а в* кого то був *отуто го* мотузок (ГПК, с. 279); *сп ідниц і* широк і / *з* ота кими л иштвами / *отак і* л иштви // *отуто го* / *ото* зарубл ане / *отак* е // *іде* теіу сп іднициіу с уди / *туди*; *збори* отуто // ... *а* бурка то така шита із бризенту / *над і* вайіц а од

дошчу кап'лиш // **отуто**го (ГЧ, с. 754); де записано ще й *тут*о, *тута*: *дери*во та^{ке} до^{вге} / та во^{ни} та^к **тут**о стру^{гу}ва^л'и (ГПК, с. 315); в *ін* зара^з у м'іс^{те}чку *то*же **тута** си^д'ів коло *ц*еркви (ГПК, с. 340).

Для говірок середньонаддніпряньсько-степового порубіжжя характерний тільки варіант *отуто*го: до *п*ойаса / а *о*тут був / **отуто**го розк^л'ош^{он}:е / во^{но} ни кл'ош / а зби^ралос'а на *н*итку; с'у^{ди} гет'пр'а^мий *ч*ото ру^{ка}в / **отуто**го ластка ж о^ц'а роби^ц'а; було **отуто**го / у *к*ом ір'і / *то*же *к*ом ір / соб'і^рали б^риж'і (ГЧ, с. 551); о^це ж до^рого^йу йд^{ут}' / по^{на}пиху^йут' **отуто**го жи^{во}ти та^к'і / мов / о^с'о во^{на} пу^зата (ГЧ, с. 584); *й*ак о^це^{го} ж *н*'і^мц'і жи^ли ж о^це **отуто**го / во^{ни} ж / б'і^гали за мо^{ло}д'о^ж:у / заби^рали мо^{ло}д'о^ж (ГЧ, с. 649).

Наддіалектне протиставлення „близько / далеко” в мовленні респондентів середньонаддніпряньських говірок підсилює опозиція статичних адвербіальних лексем *тут* (*отут*) – *там*, ужитих в одній фразі: **тут** в нас ка^зали гори^ки / а **там** бан'а^ки оту^ди на *з*апа^д (ГЗП, с. 218); доч^ка *к*ол'о нас / **тут** у си^л'і жи^ве / а син у **Р**ос^тов'і / за^йїхав / **там** жи^ве (ГПК, с. 225); о^цей же Ва^сил' **там** по^ст^ройі^в хату / в'і^кон ше ни в^ста^вл'ав / а по^роб^лин'і в^же бу^ли в'і^кна // і жи^л'ізом ук^рита // і роз^кидав **там** / і о^це **тут** ст^ройі^в (ГЧ, с. 419); *ц*е **там** к^рас^н'і / а *н*'і^мц'і **тут** (ГЧ, с. 648); а в *ї*х хату бу^ла ни з^горина / **там** коло став^ка ж *ї*е / ни **там** де ви з^най^те / а **тут** коло став^ка (ГЧ, с. 562); *х*'іба в'ін знав ... / **там** де жи^в / шо во^{но} **тут** роби^ц'а (ГЧ, с. 582); і **тут** ба^би в^же ни бу^л'о / а **там** був син / Ми^кол'а (ГЧ, с. 587). Водночас часто семантичне протиставлення *тут* / близько – *там* / далеко нейтралізоване через невелику відстань між об'єктами: ну нас ва^ку^йїрували з Гри^би^н'ів / аж у З'і^кра^ч'і **тут** за *н*'ескол'ко к'і^ло^{ме}"*т*р'ів / **там** з'і^мували (ГПК, с. 105) або вказує то на одне місце, то на інше: і *в*се по *н*о^{во}му к^ругу / **тут** пи^тай^т' / **там** пи^тай^т' / при^зрен'ї^е / на ро^боту *д*уже ни уст^ройі^с:а (ГЧ, с. 264).

Лексему *там* діалектоносії використовують, указуючи на місце, більш віддалене порівняно з іншим, ближчим *тут*: чо^тир'і кл'аси **тут** *к*ончил'а / ро^бил'а **тут** у кол'гос^п'і / зб'і^рал'и кол'ос^ки / то *о*там миз ши^ни^ц'ами / да миз *ж*итом (ГЗП, с. 73); а то^д'і і^деш **тут** *о*так *в*ерби рос^тут' / **там** о^сика йа^кас'рос^те / *т*амичко *у*же р'ів та^кий / про^т'іч'ок ти^ч'е / ло^за ни *б*уде де по^пал'о рос^ти / і **там** ло^за рос^те (ГЗП, с. 209); а **тут** *у*же *п*рот'ів го^род'ів **там** / де ми с'і^час / о^це ж до^датки / **там** був *о*стр'ів / на *о*стров'і ка^зали / то **там** бу^ло п'ідвише^нос'т' (ГЧ, с. 498); ни **там** де ви з^най^те / а **тут** коло став^ка // і **там** во^{ни} вс'і о^це ко^пи^т'івс'к'і си^д'іли (ГЧ, с. 562). У текстах трапляється контамінація семантики *тут* – *там*, зумовлена різним сприйняттям відстані: чи щодо просторового орієнтира, чи з позицій

самого мовця: *пере^ддом до клуба сто^йав ^пан ^с ^кий дом і тут о^с ^о ше шов^ковиц ^а там* (ГЧ, с. 495); і *там* був руко^пашний б ^ій / *даже о^т тут* за Лип^іанкою (ГЧ, с. 648).

Семантичні опозиції протиставлення *там* / *тут*

Засвідчуємо й зумовлене тематикою діалектних текстів суб’єктивне лексичне протиставлення *там* / *тут*, пов’язане з такими семантичними опозиціями:

- „спереду – ззаду” стосовно тіла людини: *йак ни^лмаїе ^доброго на^лмиста / то це ни^дівка // п^іят ^с ^ім ^р ^ад^к ^ів було / од^но там* [ззаду на шії – Т. Щ.] *зач ^іпалос ^а / а тут* [спереду на грудях – Т. Щ.] / *аж п^іят ^р ^ад^ів* (ГЧ, с. 555), однак спостережено, що ця опозиція може нейтралізуватися на лексичному рівні, коли в тексті її презентує тільки лексема *тут*: *йак ^замужим у^же / то ^капор назв^івавс ^а // от^ако ж от^ако / а то^д ^і тут ^зморшчички / а тут та^ке р^ів^нен^ке / і тут то^д ^і ^зад^і от^ако зб^ірайц^а і зв^іязуц^а* (ГЧ, с. 411) – або на семантичному, коли опозиція *тут* / *там* формальна: *а тут^о ^попе^ред ^ц ^ійейі ^хати там* була та^ка лошчина (ГЧ, с. 495);
- „внизу – вгорі”: *ше ми на ни^зу жи^ли // було два си^ла Моска^ленки і К^іт^л ^ів / по^том йак пи^рисил^или на ст^еп / с^тали са^м ^і Моска^ленки // тут* во^но ^вулиц^і / а там ха^ти так сто^йали (ГЧ, с. 267); *о^ттам на ни^зу л^удей ни було / там* во^да / а о^це *уту^то^го / де ^зараз ст^еп / о^це тут* ^л ^уди жи^ли (ГЧ, с. 416); *і во^но ж ни те^ч ^е / тут* во^но тид кори^шок [про низ покрівлі – Г. М.] / а там во^но так / оч^ерет ^т ^іки о^ттам з^л ^амуц^і ^а ^вгор^і ^і (ГЗП, с. 142); *во^на ши^рока* [про спідницю – Т. Щ.] / *там ши^рока / а тут* т^ібе ^прамо с^т ^агне той (ГЧ, с. 644), компоненти якого можуть варіюватися іншими прислівниками (*тут* – *туди*) *тут* [внизу – Т. Щ.] *хром ^чорний / а туди* [на халявах – Т. Щ.] *хром ^чир^воний* (ГЧ, с. 512). Нейтралізацію бінарного протиставлення *тут* – *вгорі* / *там* – *внизу* спостерігаємо у фрагментах текстів, де йдеться про якесь конкретне місце на одязі: *ко^л ^і хол^одна зи^лма / то бу^л ^і з сук^на с^вити ^шил ^і / це та^ке ру^кава і от^ако тут* [зверху – Г. М.] *ш^ч ^іл ^нен^ко / а тут* [внизу – Г. М.] *та^ке р^ас^не / ... та ^тоже ж та^ке / ^довг^і ру^кава і о^т тут* так *ш^ч ^іл ^нен^ко / заст^і байц^а ^а ж от^ако до к^райу / ал^е ж ^тоже тут* об^т ^агнуто ^йако^с ^ота^ко / а тут та^ким р^ас^ним / ^наче с^борки / с^борки / с^борки (ГЧ, с. 410);
- „правий / лівий”: *та це ж д^ів^чата зу^л ^айт[’] / то са^ми со^б ^і при^думу^т [’] / йак на ш^л ^аху / сто^йат ^од^на сторо^на там* *д^ів^чата / х^лопц^і тут* (ГЧ, с. 364); *о^це о^т тут* у Ан^н ^ія о^с ^оче-

ре^аз о'с'о ц'у до'рогу / шо **поп'ід го'родами с'уди** / то **там** о'це во'но називалос'а **на'о'стров'і** (ГЧ, с. 498); **о'там** / де о'це були к'расн'і / по ту с'торону / а н'імц'і / поле зайн'али / зайн'али **поле** / а к'расн'і о'це ж **о'тут** / ну (ГЧ, с. 648);

- „свій / чужий”: а **тут** у нас у л'удей [у власних господарствах – Г. М.] **йа** ни бач'ил'а / на в'ерно куп'л'ал'и / ни буду бри'хат' / **йа** ц'ого ни бачил'а / а в'івц'і бул'и в нас **там** у кол'гос'п'і / ба'гато бул'о (ГЗП, с. 142); н'іс'л'а за к'інчин':а дару'ван':а мол'одий з мол'одой та сво'їми л'уд'ми пове'р'тайуц':а з пода'рунками до'дому і **там** про'довжуйут' гул'ати / і **тут** мол'одий та мол'ода **також** обход'ат' с'ид'ачих за стол'ами родич'ів (ГЧ, с. 415);
- „зовнішній / внутрішній”: але^а благода'р'а **тому** лавушнику / ни **ц'ому** / а вже / шо **тут** торгу'вав / а **там** була хв'іл'й'а (ГПК, с. 167); **це** во'но / о'цео **там** / хтос'ч'уйе [фонозапис – Г. М.] / да / о'це так / і **тут** о'це в свик'р'ів і дома так **йа** бул'а (ГЗП, с. 315); а й до свик'р'ів **йа** прийшл'а / то й у їх та'кий сундук був / ну сунду'чок / а зерно бу'ло в **йа**шч'ику і **тут** / і **там** [і дома в батьків, і тут у свекрів – Г. М.] (ГЧ, с. 184).

Семантична сутність аналізованих адвербіативів неоднорідна. За спостереженням Миколи Степаненка, „вони набувають того або того диференційованого значення, стають локативними об'єктами, за якими закріплено відповідне місце в навколишній дійсності, залежно від контексту чи ситуації мовлення, тобто репрезентують щоразу різне предметне значення в різних ситуаціях” (Степаненко, 2021, с. 108). Антитеза „близько / далеко”, яку в діалектних текстах представляють передовсім первинні прислівники-локалізми *тут* і *там* та їх варіанти *о'тут*, *о'там*, пов'язана із протиставленням „свій / чужий”, тому ми її аналізуємо і в просторовому аспекті, і на рівні суб'єктивного сприйняття діалектоносія, адже людина визначає простір „не тільки залежно від предметів, що її оточують, а й по відношенню до самого себе” (Слинько, 1968, с. 57). У зв'язку із цим дослідники неодноразово наголошували: „Людина є центром простору, не тільки точкою відліку, а й своєрідним «фільтром», через який проходить прийняття, розуміння простору та його об'єктів” (Ястремська, 2021, с. 67). У діалектних текстах засвідчено, що респондент ословлює поняття *тут* (*отут*) через призму ототожнення із власним „я” та пов'язаними з ним побутовими речами й об'єктами, зокрема з тілом людини: а в ін'остав'а **живий** / дак **о'тут на вес'жив'ім** рана в **його** (ГПК, с. 38); **зади'ру** ту **йу**нку і сп'ід'ниц'у / **шоб** ни зал'опуват' / **о'тут** [на носі – Г. М.] **повик'ручувал'а** / ах / **руки** по'мерзл'и / ос'уди / **бо тут** [між ногами – Г. М.] **тепл'о** (ГПК, с. 127); **йак** **моло'ду** / да / **йак** **моло'ду** /

завй|зали плат|ком же кра|с'івим / а отуто|го [на шию – Г. М.] / |низку |бублик |ів нач |іпл'али (ГЧ, с. 382); із її внутрішнім станом: уже |плохие с'тало |л'уд'ам // тут ни с'уда / ту|да (ГПК, с. 293); із місцем проживання: в |Ровнин'с'к'і |облас'т'і на с'тан'ц'ійі / там же / а по|том на|правили на Пол'шу / в |Пол'ш'і тут були (ГЧ, с. 440); з елементами одягу: о|це ж ман'іж'ки / і|ше й о'тут виши|те (ГЧ, с. 573), виши|вали в'с'ак'і кв'іт'ки // а ман'іж'ки / то'нен'к'і це о'тут виши|вали // |просто о'тут / і аж о'тут // ну |це вже бувало |посл'і вой|ни (ГЧ, с. 556); пойд|си / |даже до |церкви йдут' / о'цим |по|ясом / і ше шоб тут |к'інц'і були й тут па|ц'орочки / то це в'ін був праз|ничний (ГЧ, с. 556), тут на|б'ік по|ла / а тут то складочки (ГЧ, с. 552); із способом приготування виробів із тіста: цей книш ро|бивс'а / о'так // корж розс'те|линий / а то|д'і с|ерединка |ц'іла / а тут ота|ко об|тикай|ш пал'цим / а то|д'і о'ц'і боков|ни ота|ко / ра|з'ів три чи чо|тир'і с'тул'иш (ГЧ, с. 518).

Особистий простір мовця кількарівневий: це передовсім його житло, хата: тут |наша родина / тут |наша заро|била і |пити / і |йісти / шчо|б нам за сто|лом с'істи (ГЗП, с. 49); а тут у ха|тинц'і |то|жи ж п'іч' бул'а / шо |можи ж і |йісти |можна бул'о ва|рит' (ГЧ, с. 495); |рал'и хо|дил'и на |р'ічку / по|моч'ат' тут у |хат'і (ГЧ, с. 495); тут у|же |печ'і ни|ма / а то в о|ц'ій |хат'і та п'іч' бул'а (ГЧ, с. 511); були у |с'ін'ах а|бо кла|довц'і / шо ди|мар тут |то|пиц'а і |його з с'іней ни |видно (ГЧ, с. 538); ви|ходит' |бат'ко й |мати і хл'іб і с'іл'і |прий|мають у|же в |хату // за|ход'ат' / а тут же с|ід'ат' |дру|жок |повно за сто|лом (ГЧ, с. 535). Навіть на етапі будівництва мовець сприймає хату власною територією, про яку говорить „тут”: з|робили за|м'іс / тут у|же ба|б'ів |треба / і |му|жик'ів // у|с'і / із за|м'іса тут |ро|бл'ат' |вал'ки // і з|начит' / за|кла|дають тут ст'іну / ста|ють дв'і мо|лодиц'і (ГЧ, с. 593). Хата для діалектоносія – сакральне місце, куди чужих не бажано було впускати: в'ін там [у літній кухні – Т. Щ.] у|же у |йіх і но|чу|вав і все / а тут ни |можна бул'о / в |хат'і ни |можна бул'о (ГЧ, с. 585), умо|стил'и |цих же ж / у|с'іх |йіз|дових по квар|т'ірах / а ми|не о|ставил'и тут / у |хат'і (ГЧ, с. 529).

На другому рівні особистого простору мовця – двір, господарство: одч|н'а во|рота зай|жд|жайе // шо тут [у дворі – Г. М.] у вас бла|го (ГПК, с. 296); і хл'іб у |йіх |родит' / все |родит' / а тут [у бідному господарстві – Г. М.] зп'ід |кого ж ви повиз|те / зп'ід |курки (ГПК, с. 287); це |йім |хату |вистрой|л'и тут о|це / о|це на |ц'ій |хат'і / на |ц'о|му |дво|ришч'і (ГЧ, с. 66); то вже тут / у |мене / на|при|мер / |кур'і кри|чат' |л'о|пайут' / а за|би|райут' |кур'і / за|би|райут' кро|л'і (ГЧ, с. 582), а також місце біля двору: а хл|опц'і |вже тут [на воротах – Г. М.] / мо|ло|дойі / сто|йат' на|по|го|тов'і / ст|ройн'і |хл|опц'і / вор'іт'не (ГЧ, с. 379); сто|йат' тут на |цих во|ротах і ви|пус|кають' |йак'шо ми|д'вед' |івс'к'і // а ми|л'ни|чан'с'ких н'і (ГЧ, с. 537).

Третій рівень особистого простору становлять сусіди респондента, вулиця, куток, місце, де все знайоме: *о́то ж с'у́ди прии́шл'а́ йа / посу́с'ід'с'к'і / і в'ін тут не'дал'еко жив* (ГПК, с. 35); *о́це тут був ко́л'ис'су́с'іда* (ГПК, с. 128); *о́це ж тут насли за ши́л'ем / а отуто'во на Зайчу'ков'ій го́р'і о́це ж на о́ц'ій го́р'і* (ГЧ, с. 88); *а тут п'ід о́городами із р'іч'ки був прол'ів / р'іч'ка була п'ідн'ата / а ч'о́го // ос' тут коло Драника була з'ребл'а ви́лика* (ГЧ, с. 495); *в о́ц'ому уго́лку / тут Оноп'р'ийів'кий монас'тир / о / і ми о́це йак із Кули'к'івки пе'риходим / то у йар / у ц'у'саму лошичину / п'ідн'імаймс'а і тут саме монас'тир* (ГЧ, с. 498); *о́тут / де Дави́денко жи́ве / Ол'жу'кова хата була* (ГЧ, с. 602); *і тут де йа ж жи́ву / на ц'ій сторо́н'і* (ГЧ, с. 648); *тут у мене йе л'уди зна'ком'і* (ГЧ, с. 583).

Четвертий рівень – село, у якому живе діалектоносій, незалежно від того, народився в ньому й виріс чи з'явився за якихось обставин: *ну д'івч'ата жон'ками вже по'мерл'и й тут у Л'аши'івц'і бул'и заму́жн'і* (ГЗП, с. 29); *а в'нейі було три доч'ки / і вс'і три доч'ки бу́ли тут у сил'і заму́жим* (ГЗП, с. 229); *а на Розд'во прии́шли / все с'палине / н'і хат'ів / н'і чо́го / бо в нас жи тут форс'ірували Д'н'іпро / та ка'т'уша йак урубайе / так попал'ила тут наго́ло си́ло / все пого́р'іло* (ГПК, с. 105); *чи йа'кийс'та'кий чи ку'пец' тут був / це ни за'нашої' пам'яти* (ГПК, с. 138); *д'ад'ку / на'те це п'іс'мо / бо тут [у селі – Г. М.] мо́жут'йо́го за'держат'* (ГПК, с. 238); *у нас тут у сил'і бу́ли ж т'рохи сол'дат'ів* (ГЧ, с. 646); *тут тик'ла р'ічка Рос' / Ро'сошанц'і си́ло* (ГЧ, с. 508); *і тут йа жи́ла у ц'іх л'удей же ж / ну йак за ди'тину вз'ал'и / бат'ком і ма'тирийу з'вала // пирипи'сали во'ни на сво'ю фа'мил'ійу ми'не* (ГЧ, с. 526), а жителі інших населених пунктів – чужі: *н'е // чу'жа // чу'жа // во'на с Подо'рожн'ого / та бул'а заму́жим тут* (ГЧ, с. 528).

Зауважимо, що діалектоносій не відокремлює поняття *тут* від свого внутрішнього „я”, репрезентує його як таке, що не потребує пояснення чи удокладнення. Це засвідчує той факт, що в центральних середньо-наддніпряньських говірках слово *тут* трапляється 309 разів, і тільки у 39 випадках його семантику уточнено чи то в безсполучниковій конструкції: *уносили с'ічку / со'ломи б'іл'а печ'і / тут же кл'али йі'йі* (ГЧ, с. 425), чи то в підрядній частині складного речення: *а тутичко / де в'івч'арн'а / ти з'найши / мо́же / де бул'а / кри'ниц'а* (ГЗП, с. 195); *а о́це тутото́го / де'зараз степ / о́це тут л'уди жи́ли* (ГЧ, с. 416), чи то прийменниково-відмінковими формами: *тут у нас був той коза'чок* (ГЧ, с. 152); *а́ле бол'шинст'во забрали в Красно'горс'кий монас'тир' / в'ін же тут р'а'дом / у па'ру к'іломе"тр'ів* (ГЧ, с. 178); *а ш'час о́се і в нас тут в'барах гу́л'айут'* (ГЧ, с. 208); *тут ко́л'о по'рога оп'ят' же ж сто'ят' / сто'їт' бат'ко й ма'ти / ви'нос'ат' д'і'жу* (ГЧ, с. 242), *а тут на сти'ну йі'сти ми го'товили* (ГЧ,

с. 269) або прислівниками: *над івайе в ін оц у сорочку розшишту тут таку снєреді і ком ір тут такий* (ГЧ, с. 221), *нидалеко тут од нас / його бат ко тут на кон ушн і робив* (ГЧ, с. 428). Таке ж співвідношення спостерігаємо й на периферії середньонаддніпрянських говірок, наприклад, у діалектних текстах із говірок середньонаддніпрянсько-степового порубіжжя зі 174 випадків уживання прислівника *тут* лише в 11 мовленнєвих ситуаціях респонденти вдаються до пояснення цієї лексеми за допомогою підрядних речень з обставинним значенням місця: *ми не оставил и тут / де ц і салдати посліл ил ис а* (ГЧ, с. 529), частіше прийменниково-відмінкових конструкцій, у яких є вказівка на особисте, своє (у мене, в нас, у хат і, у сил і): *команда шоб ішл и / іди / бо це ж в нас пиридова тут стоїал а* (ГЧ, с. 655).

Досить часто в діалектних текстах біля прислівника *тут* із вказівним значенням використано прийменниково-відмінкові конструкції, що називають місце дії:

у + Р. в.: *а в нас тут у суїд був тоже хлопчик* (ГПК, с. 294); *зайежлий двор був отут в Лисинк ів* (ГЗП, с. 295); *ше гул а тут у матєр і тод і ж / звечора* (ГЧ, с. 442); *оце отут у Анан іяа о с о чере з о с о ц у дорогу* (ГЧ, с. 498);

із + Р. в.: *і вуха із боку отут / шоб брац а дв і клепочки і то о двох клепочках вуха* (ГЗП, с. 274);

коло + Р. в.: *яа сама своїїх д ітей водила туди та христила / отут коло церкви* (ГПК, с. 176); *а цей жура вел і ц а кобочка тут кол о цей і криниц і* (ГПК, с. 239); *бо ц і ж коло окол ів тут жали* (ГЧ, с. 428); *ос тут коло Драника була зребл а вліка* (ГЧ, с. 495);

край + Р. в.: *ви знайите / воно тут йакраз жи край сил а* (ГЧ, с. 157);

протів + Р. в.: *кл адут отут прот ів образ ів жи на л ав і с іно* (ГЗП, с. 174); *то тутаго прот ів Григора / за Ол іноіу хатойу / то там прот ів іїх кам інец в р іс* (ГЧ, с. 496);

на + З. в.: *на вири тенце / на вири тенце / а тут на зребін / та скубу* (ГЗП, с. 233);

через + З. в.: *тут чириз городи така баба* (ГЗП, с. 30); *лава чириз у с у хату отут / лава була* (ГЗП, с. 210);

у (в) + З. в.: *ну нас ваку іїрували з Гриби н ів / аж у з ікрач і тут за н ескол ко к і ломє тр ів* (ГПК, с. 95);

за + О. в.: *нас повизли туди вже в ста вок був отут же за гаткойу* (ГЧ, с. 208); *а за пут ами тут такий полин був* (ГЧ, с. 428);

миз + О. в.: *дак ме не ото вл овил и отут миз горами* (ГПК, с. 35);

під (пид) + О. в.: *а в нас тут суїс ід під л ісом жив* (КПК, с. 55); *а тут н ід огородами із р іч ки був прол ів* (ГЧ, с. 495);

- попид + О. в.: а в ін б'ігав **попид** хатами тут / в ін й'йі п'ідмовив (ГПК, с. 39);
- у / в + М. в.: а тод'і с'тал'а в кон'тор'і о'тут р'обит' (ГПК, с. 37); бо у нас д'ад'ко **тут у Трахте** миров'і н'р'адки р'обив (ГПК, с. 114); а ше с'тарша се'стра йе в мене **тут в Баран'ім Пол'і** (ГПК, с. 206); йа од'на **тут в Мак'йівц'і** (ГПК, с. 271); жил'и ми о'це **тут в Мал'йі Силец'к'йі** (ГЗП, с. 167); о'це ж і доч'ка ц'а Гал'ка / о'тут у дом'іках во'на жи'ве (ГЗП, с. 29); **тут** сл'ужил'а в Кар'пил'овц'і (ГЗП, с. 53); в оц'ому угол'ку / **тут** Оноп'р'йівс'кий монас'тир (ГЧ, с. 498);
- по + М. в.: а **тут** / каже / такий д'ідок по р'іц'і д'іжуре лоткойу (ГПК, с. 236); тод'і ж о'це **тут по кон'ц'ах** кра'сил'и нитки ц'і (ГЗП, с. 25); **тут по сус'ідству** д'ід жи'в (ГЧ, с. 307);
- на + М. в.: то ми вже бул'и на Анд'реївц'і / **тут** Вал'у // о' каже Пав'ло д'ів'чата ос'у'же Анд'реївка; а **тут** ко'пци' і на бо'лом'і / то ми вже приш'ли (ГПК, с. 236); гос'поди / було на клин'ц'і о'тут жи' пособи'райуц'а / л'удей ба'гато / д'ітей ба'гато (ГЗП, с. 216); а **тут на сти'пну** ййсти ми го'товили (ГЧ, с. 157); і все сил'о на го'р'і / жи'веш' у'же со'рок с'ім год жи'веш' **тут на го'р'і** (ГЧ, с. 287); був о'тут у Сирг'йен'к'ів на Шонгир'івичин'і мл'ин був (ГЧ, с. 301).

Найчастіше значення прислівника *тут* виражають прийменниково-відмінкові форми Р. в. із прийменниками *у, із, коло, край, протів* та М. в. із прийменниками *у (в), на*; зрідка фіксуємо локативи, представлені З. в. (*на, через, у (в)*) та О. в. (*за, миз, під (нид), попид*). Вони репрезентують різні лексико-семантичні одиниці, пов'язані з особистістю діалектоносія чи із предметами, особами, просторовими поняттями, об'єктами довкілля, що його оточують. Їх назви позначають простір, указаний прислівником *тут*, що є своїм і близьким для мовця.

Другий компонент аналізованого протиставлення – прислівник *там*, що позначає статичну та динамічну локалізацію за віддаленням від просторового орієнтира. Лексема *там* частіше вживана в мовленні респондентів, які в різних варіантах використовують її навіть в одному реченні: *і во'на о'то там* жил'а / і в ін ту'ди й'іздив / а в ін у'чивс'а в Кийс'в'і / а тод'і ж поч'л'и ст'ройиц'а / дак во'ни пост'ройіл'ис' / о'там кол'о т'рет'ойі ш'кол'и (ГПК, с. 39); л'уди ж понаб'їрал'и го'род'ів там на пол'і ба'гато / а йа ни по'дужайу / таме'чка ми'н'і да'л'еко (ГПК, с. 45); то там н'рот'ів йіх кам'інец'вр'іс' / о'це ж во'но т'агни'ц'а із Кам'янки / Пл'ак'івка / Рев'івка / о'це ж там цей кам'ін'виступав'серед'р'іч'ки (ГЧ, с. 498); та р'обил'и шл'ах / тод'і був там шл'ах / а це там пост'ройівс'а / мабут' / той д'ід / а шл'ах о'там до'рога / де п'ідс'тану'йа / о'там

бул'а та до рога (ГЧ, с. 655); л'ін'їя / чириз л'ін'їю тирі'їхали / там тирейзд був зго'ри там (ГЧ, с. 574).

У текстах із середньонаддніпрянських говірок слово *там* ужито частіше, ніж *тут*, 3 516 разів, щоправда, часто воно зазнає партикуляції: о'нука го'товил'а там до та'ке / до с'а'ке ж хол'одне (ГПК, с. 51); а т'рохи у кост'рул'у в ту / там му'ки в'сипл'у т'рошки (ГПК, с. 52); ху'доб'і м'їшал'у / по'мийниц'і / о'то с'ічка бу'р'ак там чи шо (ГПК, с. 64); то во'ни з'найут' / шо во'ни по'їхали заробили там гроши'н'ата / там по'накупл'али пла'точк'ів там / сп'ідничок там по'при'возили (ГЧ, с. 222). Наприклад, у текстах із говірок середньонаддніпрянсько-степового порубіжжя слово *там* засвідчено 480 разів, однак половину вживань становить його використання у функції частки (це шо ж ми'н'і там год бу'л'о т'іки (ГЧ, с. 528); д'іти н'ічим ни об'їжайут' / д'ешо там по'можут' це та'ке / а йа йім (ГЧ, с. 525); при'їхали йа'к'іс' там л'уди на ви'с'іл'а (ГЧ, с. 542)).

Водночас значна частина локалізмів, означених лексемою *там*, у досліджуваних говірках репрезентує різні відтінки семантики простору: ну ни з'найу / чи та з'руша й'дос'і'є там / де во'на сто'їал'а на до'роз'і (ГПК, с. 133); а д'е'як'і ше й'дос'в'ітки бу'л'у / то д'ів'ч'ата оста'їуц'а там ноч'у'ват' (ГПК, с. 159); а в'їх за'п'іч'у' та'ка ко'робка і дос'ками зак'рито / та'кий за'п'ічок / шо м'ожна й'ла'г'ти там (ГПК, с. 169); ко'в'ганка і то'в'качик та'кий / час'ник там то'в'кли і с'ало (ГПК, с. 103) тощо. Уживаючись на початку повторюваних речень або перед однорідними членами речення, означає 'в одному місці..., в іншому місці': по во'рот'ах скр'із' с'ид'ат' ба'би / ба'би / ба'би / у ви'шитих сороч'ках / там йа'кийс'п'разничок / там кучка / там / там / там йа'к'іс'п'іс'н'і с'п'і'вайут' / а в'ечор' бу'л'о йа'к'вийде'ш / с'їл'о ж гу'де / там му'зика / там п'іс'н'і (ГПК, с. 140); то там ж'абка / то там ж'абка с'идит' та'к'вака у хат'і (ГПК, с. 237); мандал'іна й'бал'ал'айка / йа'к'ни там му'зика з'ра'є / то там / ох і гу'л'али (ГЧ, с. 654); а йа'ке г'арне / то йа'к'ни там сп'і'вали / то там сп'і'вайут' (ГЧ, с. 656); там ку'ток та там ку'ток ізби'райиц'а та сп'і'вали (ГЧ, с. 662); о'це там м'іс'тов ни'має / а там то'б'і команд'і'ровочн'і / а там той / патру'л'і с'ид'ат' (ГЧ, с. 606); г'оркойу п'ід'їйде / там / там / дуж'че дуйиц'а / дуж'че / на т'рет'їй ден' дуж'че / а то'д'і с'ходе (ГЧ, с. 513). Нерідко різні відтінки просторової семантики окреслено пестливими варіантами прислівника *там*: а то'д'і боч'ка йа'блук / то боч'ка / то тамин'ка / на'верно / м'їш'к'ів два / в'іс'ім'наду'ат' / в'ідир боч'ка (ГПК, с. 375); ти'пер ни дивл'ац'а / шоб бу'ло / тамин'ки п'лат'а чи сп'ідниц'а (ГПК, с. 377); а по'ден'о хо'дил'у л'уди / про'сил'у о'ц'і ж ба'гат'і / хо'дил'у кол'ол'у там чи с'адил'у / чи шо / все ро'бил'у тамичка (ГПК, с. 171); і до'їхал'у в По'мок'л'ах / о'тамичка од

л'ісу / а там до|рога (ГПК, с. 55); а о|та|киц'ка за|хатою була / о|тамичко
 ъжито росло (ГПК, с. 259); і во|ни в'ід|ц'іл' із |ц'ого сила |вийіхал'и аж
 у Г|руз'ійу / в Ар|м'ен'ійу / і |тамички жил'и (ГЧ, с. 289); а |чириз од|ну
 |хату чи |чириз дв'і / |тамички в|д|о|ва жи|ве (ГЧ, с. 583).

Локалізацію там, як і простір, позначений аналізованим вище прислів-
 ником тут, діалектоносіє розмежує за кількома рівнями, за віддаленістю
 себе (умовного центра) від просторового орієнтира, а також залежно від
 суб'єктивної оцінки локативних орієнтирів як „своїх” або „чужих”. І якщо
 на першому рівні особистого простору, означуваного локалізмом тут, пере-
 бувала хата мовця, то перший рівень віддаленого простору може становити
 житло, усе, що в ньому розташоване, однак не своє, чуже: де^арив'іан'і |бараки
 дво|хпове^ар|хов'і / і о|то там с|пал'и ми (ГЗП, с. 42); у нас|тупну не^ад'іл':у
 з'ат'з доч|кою і |р'ідними при|ї|ж:а|йт' до бат'к'ів у|гост'і на по|ка|лацини //
 з|ул'а|йт' там (ГЗП, с. 42); а в нас та|ка у ба|бус'і бу|л'а |хата / н'ів |хати
 |рубл'ина та|ка з дров з|робл'ина / і та|ке н'ід|миш':а / шо там н'ід|хатою|п'ід
 поло|виною|кури си|д'іли (ГЧ, с. 137); це |води|т'ха|з'а|йна / |каже / по|ди|вис'а /
 |йак ми там [у новій хаті – Т. Щ.] поро|бил'и / |йак по|ст'рой|іл'и (ГЧ, с. 576);
 там [в хаті у сестри – Т. Щ.] у|же по|тири|ки|дало все |чисто / та во|но в|же
 там ни бу|ло н'і|чого (ГЧ, с. 599); ку|тил'и кой шо в |хату / там ш'іс'т'год
 про|жил'и (ГЧ, с. 634); |йак в об|щче|жит'ї|ї / |койки / |койки б'і|лен'к'і в р'ад /
 там стіл сто|ї|т' (ГЧ, с. 624).

Другий рівень віддаленості, що респондент означає словом там
 ‘у тому місці’, становить локалізація в межах двору чи поза ним, не-
 далеко від нього: а це |каже с|тала / та див'л'ус' / с'в'ітиц':а в ну|в'іц':і /
 во|ни там (ГЧ, с. 482); а там квасо|лин':а бу|ло там на го|р'ішч'і (ГЧ,
 с. 484); та |я |йшла / |йшла та |йшл'а та о|там за ха|тами за |тими /
 |йак за|нала та|ку с|пичку (ГЧ, с. 153); о|ц'і |поси|ден'ки / ну н'і|ду там
 т'рохи по|седжу дес' в су|с'ід'ів (ГПК, с. 369); |приве^аз|ла куку|рузи / по
 су|с'ідс'ки о|там |косит' / о|д:а|їе (ГПК, с. 148); |його одноклас|ниц'а /
 о|ц'а |ж / |Л'інка / в|ст'р'іла і до |себе по|кликали до|дому / і там во|ни
 в|же пос'н'ідали / бо в'ін при|ї|хав |рано / о // і пос'н'ідали / і в'ін у|же
 там і ос|таве'а (ГЧ, с. 492); там по су|с'ідс'ки жив той / шо |бат'ко з
 ним був у |Латв'ї|ї // |Гриц|ик (ГЧ, с. 626); мовець її „наближує” іншими
 прислівниками (сюди): там жи|ла / |Дун'ка жи|ла / по|том Тир'тиш|ний
 с'у|ди жив (ГЧ, с. 513) – чи удокладнює місце прийменниково-відмінковими
 конструкціями, підрядними реченнями: в |баби / де |Боб|ір'і жи|вуть' / то
 там був д'ід / Ни|ч'а|їа |Гриц'ка д'ід і |баба / |мате^ар|ин'і бат'ки там
 жи|ли / і ми най|мали там три |годи |хату н'ід ш|вейну (ГЧ, с. 496). Цей
 рівень локалізації пов'язаний із просторовими орієнтирами в межах на-
 селеного пункту – спорудами (церквою), природними об'єктами (річка,
 ставок), громадськими місцями: |б'іл'а |Д'н'н|ра лу|га / |йа|ки бу|ли / там

тис'ач і безплатного м'яса були / ни сотн'і а тис'ач і (ГПК, с. 105); там жи зараз за тим насипом / де л'іс / та зараз р'ічка (ГПК, с. 234); оце ми жил'и отам миз лугом (ГПК, с. 236); кутил'а йа ту хатку / аж там на т'ій част'і тоже же у Зилен'ках (ГПК, с. 155); а був у нас там кол'о кол'госпу в іт'р'ак (ГЧ, с. 128); і йа все б'ігала на той куток / бо там в мене б'іл'ше друз'ей було (ГЧ, с. 138); л'удей дуже багато / і ночувал'и там / в церкв'і / котрим далеко бул'о йти додому / то во'ни ночувал'и там в церкв'і (ГЧ, с. 385); а во'на п'ішла прат' / а й'її там кинул'о / та в:оду / та й ут'пил'о (ГЧ, с. 589); в йїх хата була ни згорина / там коло ставка ж йе (ГЧ, с. 562); це була церква / оце там був виг'ін (ГЧ, с. 594), а також частинами населеного пункту (кутками): подивилас'а йа / там Нивисел'івка / та на Нивисел'івц'і / та кажут' // ну / з Нивисел'івки вс'ігда мода йшла / бо там були д'івчата та'к'і / гарн'і / йак там в одн'ій хат'і було йако'с' так / три однаков'их / та в друг'і (ГЧ, с. 584). Водночас мовець сприймає населений пункт і як „свій” простір, і як „чужий”, що засвідчує використання в одному контексті маркерів-опозитів „у нас” і „там”: йа во'зила сно'пи / йа пе'ре'кидал'ас' у воду даже / Уз'ін' / йе там у нас Уз'ін' (ГПК, с. 142); хут'ір там у нас був / ну йа з того хутора й во'зила ту картопл'у (ГПК, с. 346); це там у нас йе / називайіц'а Байравка / там р'ічка та'ка / й во'на там п'рала й кинуло (ГЧ, с. 589).

Третій рівень „чужого” простору визначає локалізація поза межами „свого” населеного пункту: там у Половец'к'ім / де ставок іде / та х'васа т'агниц'а на Бизулату (ГПК, с. 234); так йа пошл'а в Гриб'йонку в найми / да там ото д'ітей гл'ад'іл'а (ГЗП, с. 29); знайиши оце йак п'ідеи / Семен'івка / то'д'і Гриб'л'і / то'д'і Товста / то оце в Греб'л'ах там (ГЗП, с. 160); так у йїх син в Пири'яслов'і / та зайіж'д'жа часто ноч'у / і з'ат' / дес' там у Драбов'і (ГЧ, с. 157); Степан'ц'і знайе'те / отам Йаблу'нів / де село на гор'і / отам П'іски / то там на'нос'ат' із низу в ідрами воду в д'іж'ки (ГПК, с. 164); йак ото йїхати на Уман' / у Ва'тут'іно там був м'ясокомб'інат (ГЧ, с. 606), а четвертий – за межами країни, „абсолютно чужий” простір: а то'д'і в Гир'ман'їю направл'али служит' / в ін во'їен:ий там (ГЧ, с. 144); кончив во'їну там у Венг'р'її (ГЧ, с. 252); то'д'і вже ото йак заб'рали / то вже то ни т'їкав / так там і ос'тав'а і про'жив там [за кордоном, у Чехії – Г. М.] у'с'у жиз'н' (ГЧ, с. 259); забрал'и в Н'їмеч:ину / от / а ц'а ж Йа'рина пирихо'вал'ас' // то пирихо'вал'ас'а / шо ни по'пал'а туди / а / а ба'гато та'ких / шо добро'в'іл'но / думал'и / шо там же мед'будут'нит' // ба'гато же та'ки повир'тал'ис'а / поприйіж'д'жал'и / ну це вже Мар'їйка тоже // то'д'і ж бачиши / але по'мерл'а / бо во'на / й'її й бил'и / то т'їкал'и / з'нал'и /

шо шо так же вмере / та |горичко / то т'ікал'а / та ко|го вп'ій|мал'и / то в|бил'и **там** (ГЧ, с. 531).

Очевидно, окремих фізичний вимір для мовця становить космічний простір, що може слугувати другим компонентом опозиції „відомий / невідомий”, адже є дуже далеким і таємничим, пов’язаним в етносвідомості вірян із потойбічним життям для праведників: *а шо ви там |бачите / а йа ка|жу / |з'ірку |бачу та|ку с'в'іт'аишу // о|то |ваша там доч|ка / на т'ій |з'ірц'і* (ГЧ, с. 485). Номінації цього простору набувають значень виміру духовного, пов’язаного з поняттям „рай; царство небесне”.

Діалектоносій проектує членування простору на „тут” і „там” із позицій орієнтира „я” (своє), а все віддалене від „я” сприймає чужим. Підтвердженням тези про оцінку маркованість лінгвокультурологічної категорії „свій – чужий” (Шепель, 2021, с. 253) є випадки, коли прислівник *там* у діалектних текстах удокладнює лексеми-локалізми із негативною семантикою: *ну шо з болота |можна вз'ат' / с|мерд'ава та|ка шо / там і |риби вже поло|вини ни|ма т'ійі / шо була / ни|ма* (ГПК, с. 104), де *болото* ‘непротічна водойма із застоюною водою та наслідками гниття водоростей і мікроорганізмів’; *а во|но прий|шло та п'іш|ло / там шали|на така / ни жи|ли ше л'уди / а |зараз жи|вут* (ГЧ, с. 599), де *шалина* ‘глухе, невпорядковане, заросле деревами, кущами місце’ (ССГ, с. 462); слова зі значенням розмежування території за якимись природними ознаками: *а л'іс|ник наг|нав'а / йо|го там урочи|щче / це й|ако с'там во|но називай|ці'а / п'ід Либиди|ном*, де *урочище* ‘глибокий, зарослий кущами яр’ (ГЧ, с. 626); *і о|то по|том |беле|бне|м той бу|гор з'а|йав / з'а|йав і там ну|с|тир був* (ГЧ, с. 179); *вистрой|л'ис'а / то там та|ка дол'ина / шо при|бува во|да / йак сн'іг упа|де рап|тово наве|с'ні і* (ГЧ, с. 228); *на ц'ій сторо|ні нам да|ли / і |Мотр'і / а о|то посл'ед'н'а Груни|ха / там ни да|ли / бо там |балка була* (ГЧ, с. 419); *за Фл'арк'івкою |Жаботин начи|най|ці'а / у Фл'арк'івку вий|ж:айе|ш / там Ми|хайл'івка р'івни|на / Ми|хайл'івка ра|н'іше називалас'а Прус:е си|ло / і там р'івни|на / там ни|ма / ни го|ристо* (ГЧ, с. 497); полів, із яких зібрано врожай зернових культур: *де п'росо по|с'ій|ут' / то там |кажут' пр'існ|ишче / там на пр'існ|ишч'і по|с'ій|мо* (ГЧ, с. 168); *|жит-нишче / там де |жито / так во|ни о|р'ут'* (ГЧ, с. 238); найменування відокремлених частин населених пунктів (*хутір* ‘виселок’ (Журавка, Лебедин Шполянського р-ну Черкаської обл.): *т'іки із |Жаботина вий|хав вп'раво / там Гу|синий йар* (ГЧ, с. 497); *|мати вий|шла |зам'іж / там був |хутор |Будо-Либиди|нський* (ГЧ, с. 595) тощо.

Найчастіше в діалектних текстах засвідчено використання прислівника *там* із вказівним значенням, що замінює відповідну йому обставину місця, виражену прийменниково-відмінковими конструкціями:

- до + Р. в.: с'вітка о'це / то здай'ут' його **до мор'а / там** його з'іб'їут' / а то'д'і при'воз'ат' / скот'коване сук'но (ГЧ, с. 522); з'разу іди'мо **до с'їл'с'кої'ї ради** / бо **там** у' мене^м бу'ли родич'і (ГЧ, с. 534);
- коло + Р. в.: і по п'їади'с'ат' грам хл'їба д'їлили **там** коло' кухн'ї л'уд'ам (ГЧ, с. 661); ну йа з'райус'а кол'о д'їтей' / зас'нул'а / **там** ми'не н'їх'то ни шу'кав (ГЧ, с. 528);
- на + З. в.: гай'да на вино'кур'н'у ку'пац'ї:а / а **там** риба'ки (ГЧ, с. 641); ви'воз'ат' на ц'винтир' / в'икопали й'а му **там** ви'лику / та в од'ну й'а му ски'дайт' (ГЧ, с. 660); по'їїхав на Кав'каз / **там** уст'рой'їс'а (ГЧ, с. 539);
- за + З. в.: вз'ал'а того хл'ї опц'їа с'обойу / су'с'їдс'кого / і н'їш'л'и ми / **за Чиг'рин** / і **там** о'то про'сил'а (ГЧ, с. 527);
- у / в + З. в.: разом та й ішли в'церкву / отсто'їали **там** с'лужбу і пороз'ходилис'а по до'мах (ГЧ, с. 590), Л'он'а н'їшов / н'їшов у **шандот'рест** / і в'ін **там** ку'рив (ГЧ, с. 635);
- через + З. в.: **там** / **там** чириз до'рогу су'с'їдка жи'ла (ГЧ, с. 620);
- під + О. в.: зас'нул'а п'їд' тино'м і спл'у **там** / н'їч тири'спл'у (ГЧ, с. 526);
- у / в + М. в.: син у' шахт'ї робив / **там** його о'кал'їчили (ГЧ, с. 609), а **там** ше в нас в сил'ї і мал'їна / і клуб'н'їчка / і смород'їна (ГЧ, с. 640), то'д'і до нас йак при'вал'ац'їа було / у кл'ун'у / де о'то с'їно було / та в клун'ах у'їже **там** п'есн'ї і танц'ї (ГЧ, с. 518); х'тозна шо **там** у й'аши'чках / а ми'н'ї с'їна накл'ал'и (ГЧ, с. 529); во'зили во'вну в Чирн'їгов / **там** в Чирн'їгов'ї була фабрика тир'вин'оїї об'раб'отки ш'ерс'т'ї (ГЧ, с. 604); ту в'їже ко'зу / де ми прич'їтил'и / **там** в двор'ї (ГЧ, с. 584); все во'ни розн'родали у нас на ба'зар'ї **там** / в сил'ї (ГЧ, с. 631).
- на + М. в.: і в'матир'ї на зр'обу с'пала [плаче – Т. Щ.] // н'їду / з'райус'а **там** (ГЧ, с. 526); із' того кут'ка при'ход'ат' / це на мо'гил'ї **там** гул'ай'їмо (ГЧ, с. 653); **там** у' мене бу'ла под'руж'ка на Заг'рїбел'ї п'їд с'їл'рад'ой **там** во'на жи'ла (ГЧ, с. 582); а **там** на мос'ту / на С'їма'ковому / сто'їит' же ох'рана / гл'ад'ат' же ц'ого мос'та (ГЧ, с. 587); настир'чани ше уста'їут' // а ч'наш'ї дур'н'ї й'їд'ут' // а **там** на в'игон'ї п'їд'води / й на п'їд'воду нас ви'з'ут' (ГЧ, с. 574).

Виражені вказаними прийменниково-відмінковими формами локативні орієнтири, що удокладнюють значення прислівника *там*, репрезентують різні щодо лексико-семантичної структури одиниці – на позначення акваторій (*море*), господарських ділянок (*дв'їр*), будівель і споруд різного призначення (*с'їл'с'ка рада*, *церква*, *клун'а*, *тин*, *м'їст*), найменувань підприємств (*шахта*, *завод*, *шандот'рест*, *вино'курн'а*), загальних назв

населених пунктів (*село*) і власних назв населених пунктів (*Либидин, Мидведівка, Чирин, Чирнівгов*), вулиць чи кутків (*Загрибел'а*), регіонів (*Кавказ*), однак усі ці назви репрезентують простір „чужий”, „не свій”, меншою (*двір, клуня, тин*) чи більшою (*море, Кавказ*) мірою віддалений від мовця й означений поняттям „там”.

Привертає увагу, що так само відчуженими для респондента є й такі, здавалося б, „свої” поняття, представлені лексемами *бат'ки, мати, сестра, жин'их, молодий*, однак контекст їх уживання засвідчує існування опозицій „я – батьки”: *у нас'тупну не'д'іл':у з'ат' з доч'койу і р'ідними прий'їж:айут' до бат'к'ів у гост'і на пока'лачини // гу'л'айут' там* (ГЗП, с. 50); *город / город хо'роший там у мате'р'і* (ГПК, с. 38); „я – батькова родина”: *вибралис'а до бат'ковойі сестри Мар'ійки / і там сид'іли* (ГЧ, с. 562). Мовець не називає батькової сестри своєю тіткою, хоча в іншому текстовому фрагменті, під час передавання чужого мовлення, використовує цю лексему на позначення спорідненості: *о'то ви х'ати т'ійі ни з'робите / там у т'ітки Мар'ійки й сид'ім' / обо'рудуйте там* (ГЧ, с. 561). У семантичній опозиції „свій / чужий” (простір) наявне й гендерне протиставлення „я (наречена) – наречений”: *пооб'ідали / і йдем до жин'їха / там пооб'ідайим* (ГЧ, с. 637), *молода йде до молодого на розг'л'адини // на розг'л'адини йде до молодого / і то вже во'на там д'ивиц'а / куди ж во'на і'тиме / і шо в їй йе* (ГЧ, с. 518); *а молодий же до молодойі при'ходить' / там в молодого ок'ремо го'тов'л'ац':а* (ГЧ, с. 563), а також протиставлення двох чужих родів нареченої й нареченого: *а то'д'і молодий би'ре мол'оду і ви'де до'дому // а там / а там то'д'і у'же у молодого г'ос'т'і да'руйут' / мол'одому; туди при'ход'ат' до молодого / мати то'же встр'і'чайе / чи мати й бат'ко / там встр'і'чайут' / с'х'л'ібом |с'іл':у / поц'ілу'вал'и їйх / і тут (у молодой) с'і'дайут' за ст'іл* (ГПК, с. 380).

Зауважимо, що в записах діалектного мовлення зрідка засвідчено випадки використання співвідносних слів *там ... куди*, адже первісно прислівник *тато* мав значення „туди” (Німчук, 1978, с. 344), що передбачає уточнення: *п'ускали на в'оду в і'ночки / куди попли'ве в і'ночок / там і суд'ба б'уде або дол'а* (ГЧ, с. 208); *куди за'ходил'а мол'ода зват' на с'вайбу / там остав'л'ал'и ши'шку* (ГЧ, с. 240). У кількох випадках замість прислівника *там* фіксуємо локатив *туди*: *куди впа'де чоб'ім / то туди д'івчина зам'іж'н'іде* (ГЧ, с. 253); *чоб'ім кидат' із но'ги туди на |улиц'у / куди в'ін упа'де нос'ком / то туди |п'ідиши зам'іж'у той край* (ГПК, с. 369); *шо йо'го розвир'тали цей млин / куди в'ите'р' / туди й йо'го розвир'тали* (ГЧ, с. 495). Водночас найчастіше поєднання *куди ... там* реалізує в середньонаддніпрянських говірках семантику зневирозненого місця дії: *зда'йут' у ко'го вир'стати бу'ли / і вовну / і у ко'жного*

ко¹нопл'і то¹д'і бу¹ли / то це ж і п'р'али йо¹го / зда¹вали йо¹го ку¹ди там / та ва¹лили (ГПК, с. 333); ¹чоботи ¹кидали ¹чириз ¹хату / ку¹ди там чи нос¹ком чи чим ва¹де (ГПК, с. 338) чи набуло значення часток: то вже йа ни з¹найу йак / йа¹к'і це бу¹ли спе¹ц'іа¹л'істи // шо так вам з¹робл'ат' ¹чисто / шо та ку¹ди там (ГПК, с. 185); к¹рашанка / і ¹вс'ак'і крас¹ки / й зилена й ¹вс'ака / ¹котик'ів назби¹райим / зилен'іх та¹ких на¹красим ку¹ди там (ГПК, с. 375). У говірках західної зони досліджуваного ареалу засвідчено приклад, у якому партикульоване тільки слово там: ¹мати з ¹бат'ком приви¹дут' ¹дитинку та й со¹б'і там ¹ходить' на ро¹боту чи там ку¹ди (ГПК, с. 368).

Досить часто в аналізованих текстах засвідчуємо вживання лексеми там (отам) у функції співвідносного слова в головному реченні, якому в підрядній частині відповідає прислівник де. Найвиразніше локативну семантику номена там розкрито в підрядних конструкціях, що містять іменники із просторовим значенням (на позначення будівель, споруд різного призначення та їх частин): а там / де дв'ір був і с¹тайн'і / там ¹улиц'а це¹рковна (ГЧ, с. 238); а то¹д'і там / де кан¹тора / була ¹хата йа¹когос' ¹Чупки / ха¹з'айін був / то йо¹го ¹вигнали та було три класи там (ГЧ, с. 602) (семантика ‘у тому місці / у тих місцях’); субстантиви на позначення об’єктів, розташованих поблизу споруд: ка¹зав / шоб ст¹ройілис'а аж у Маруфинуму / ¹коло це¹гел'н'і / там де йасини (ГЧ, с. 311); і де була пост¹ройіна коопира¹ц'іа / де ¹пам'ятник / ото там був ¹виг'ін та¹кий (ГЧ, с. 594) (‘у тому місці / у тих місцях’); а також іменники на позначення предметів, розміщених у відповідних частинах споруд: ¹ран'ан'іх ¹тоже [помістили в тій кімнаті – Т. Ш.] / там де була ¹пши¹ниці'а / ¹вид'ілили ¹комнату (ГЧ, с. 646) або частинах простору: ш¹кахва бу¹л'а там [у тій частині кімнати – Т. Ш.] де тар'ілки (ГЧ, с. 659) (‘усередині простору’). Спорадично засвідчуємо локалізми зі значенням частин земного рельєфу: у жни¹ва йідут' // а йа досит'л'айу // аж там де ¹клинчик / дес' да¹леко ми¹не ви¹зут' (ГЧ, с. 545) (‘віддалений, чітко окреслений простір’).

За відсутності зазначених маркерів простору прислівник там (отам) лише вказує на місце локалізації зазначеної в тексті дії, але не називає його: та¹ка мис'л' / шо там / де поси¹лилис'а ¹пери'і ¹жител'і / ¹просто було ба¹гато ¹лебид'ів (ГЧ, с. 640); йа зир'но зб'і¹рала / ота¹ко там де с'і¹ют' (ГЧ, с. 645); та¹ни¹у¹вали ¹ранче ¹бос'і / і там де во¹ни ¹потан¹ц'у¹ют' / та¹ку йа¹му з¹робл'ат' було (ГЧ, с. 540); та забрали ми¹не л'уди ¹в'івці'і ¹пасти / та там ¹тоже ¹попо¹гудувал'а мух (ГЧ, с. 528); око¹палис'а за Лип'янкойу / отам / де о¹це бу¹ли ¹красн'і (ГЧ, с. 648).

Засвідчуємо в текстах і випадки семантики нефіксованого місця дії, позначеного локалізмом там, що загалом не важливе: о¹це де ¹найде ро¹боту / то там і ¹робит' (ГЧ, с. 507); но ку¹ди во¹ни п'ішли / хто йіх

де там стр'їчав / це йа ни з'найу (ГЧ, с. 648); узагальнення локалізації: *пиш'ниці у / де т'їки могли / там во'ни й'її збир'їгали* (ГЧ, с. 646). На невизначеність місця дії вказує поєднання *там* із прислівником *десь*: *це все п'ридане мол'одойї скл'а'дають у це / там дес' у другу хату / накривають прос'тин'ами* (ГЧ, с. 238); *а с'амий с'тарший вмер / вой'на бул'а // там дес' поховал'и / шо йа ни з'найу де / у Мурманс'к'ї // з'найиш* (ГЧ, с. 351); *там дес' осталос'а йач'м'їн'чи го'вес / та по д'воє в'їде'р нам сипл'ат' у м'їшок* (ГЧ, с. 660), однак інколи діалектоносії використовують сполучення *дес' там* як формулу приховування (табування) невідомої: *зачиши'чав л'у'дину од вс'акого зла / йак так'ї там дес' в'їд'ми / чи цей / чи хто* (ГЧ, с. 198); *а-а-а / й'її ж у сил'ї нїма / во'на там дес'* (ГЧ, с. 356) – чи відомої йому локалізації: *теплий сачок / йак на'д'їниш // йак ни в'їриш / йа о'с'о то'б'ї винису пока'жу // там дес'* [у скрині – Т. Ш.] *Ма'р'їїн но'вий но'в'їс'їн'кий йес'т'* (ГЧ, с. 598) – або ж несуттєвої для обох співрозмовників: *ну бач'иш / ти'пер ви'їл'ї:а йа'ке / най'майут' у ристо'ранах дес' там гул'айут' / а то'д'ї ж було до'ма* (ГЧ, с. 534). Зауважимо, що за умови невизначеності локалізації втрачає виразність і опозиція „свій / чужий”, пов’язана з оцінним ставленням мовця до просторових понять.

Отже, вербалізація поняття „простір” безпосередньо пов’язана з особистістю діалектоносія, який ословлює дійсність із позицій свого „я” і сприймає навколишні об’єкти не лише у фізичному вимірі, але й в особистісному: *тут* – близький, свій, рідний; *там* – далекий, невідомий, чужий. Прислівник *там* більш частотний порівняно з *тут*, однак фіксуємо багато випадків його партикуляції.

У засвідченому матеріалі проаналізовано засоби і способи антропоцентричного представлення локативів, репрезентованих первинними прислівниками *тут* і *там*, що становлять центр лексико-семантичного поля, позначуваного ними простору, чітко диференціюють його за опозиціями „близько / далеко”, „попереду / позаду”, „верх / низ”, „зовнішній / внутрішній”, „свій / чужий”, „відомий / невідомий”, вербалізованими в середньонадніпряньських говірках та їх маргінальних зонах. Центром семантики опозитивів *тут / там* є протиставлення „близько / далеко”, натомість інші протиставлення виражають ще й семантичні відтінки, зумовлені суб’єктивним сприйняттям простору діалектоносієм. Семантичне розмаїття локативних значень первинних прислівників пов’язане з кількарівневим особистим простором мовця. Прислівник *тут* позначає насамперед житло оповідача, двір, господарство, вулицю, куток, село, а *там* – „чужий”, віддалений простір, те, що розташоване поза особистим, звичним, знайомим.

Здебільшого прислівники *тут* і *там* реалізують вказівну семантику простору самостійно, значно менше випадків її удокладнення підрядними частинами складного речення, безсполучниковими конструкціями, прийменниково-відмінковими формами, що репрезентують різні семантичні відтінки просторових відношень, пов'язані з особистістю діалектоносія чи із предметами, особами, об'єктами довкілля тощо.

Відзначимо, що займенникові прислівники *тут* і *там* виявляють формальну варіативність, причому окремі фонетичні та словотвірні варіанти типові для центральних правобережних (*ту*¹*тичка*, *ту*¹*точки*, *о*¹*тутички*, *ту*¹*то*¹*го*, *ту*¹*та*¹*го*, *у*¹*ту*¹*то*¹*го*, *та*¹*ми**чка*, *та*¹*ми**чки*, *о*¹*та**ми**чко*) і лівобережних (*ту*¹*тичко*) середньонаддніпрянських говірок, а деякі словотвірні варіанти поширені в західній (*ту*¹*то*, *ту*¹*та*, *та*¹*ми*¹*н*¹*'ка*, *та*¹*ми*¹*н*¹*'ки*) та середньонаддніпрянсько-степовій (*о*¹*ту**течка*, *о*¹*та**мо*¹*го*) маргінальних зонах.

Перспективу подальших студій вбачаємо в репрезентації в говірках засобів і способів аналітичного представлення лексико-семантичного поля простору.

БІБЛІОГРАФІЯ

Джерела

ГЗП – Мартинова, Г. (Упор.). (2012). *Говірки Західної Полтавщини: збірник діалектних текстів*. Видавець Чабаненко Ю. А.

Transliteracija: Martynova, H. (Komp.). (2012). *Hovirky Zakhidnoi Poltavshchyny: zbirnyk dialektnykh tekstiv*. Vydavets Chabanenko Yu. A.

ГПК – Мартинова, Г., Денисенко, З., & Щербина, Т. (Упор.) (2008). *Говірки Південної Київщини: збірник діалектних текстів*. Видавець Чабаненко Ю. А.

Transliteracija: Martynova, H., Denysenko, Z., & Shcherbyna, T. (Komp.) (2008). *Hovirky Pivdennoi Kyivshchyny: zbirnyk dialektnykh tekstiv*. Vydavets Chabanenko Yu. A.

ГЧ – Мартинова, Г., Щербина, Т., & Таран, А. (Упор.). (2013). *Говірки Черкащини: збірник діалектних текстів*. Видавець Чабаненко Ю. А.

Transliteracija: Martynova, H., Shcherbyna, T., & Taran, A. (Komp.). (2013). *Hovirky Cherkashchyny: zbirnyk dialektnykh tekstiv*. Vydavets Chabanenko Yu. A.

ССГ – Мартинова, Г., & Щербина Т. (2020). *Словник середньонаддніпрянських говірок*. Видавець Чабаненко Ю. А.

Transliteracija: Martynova, H., & Shcherbyna T. (2020). *Slovnnyk seredno-naddnyprianskykh hovirok*. Vydavets Chabanenko Yu. A.

Література

Аркушин, Г. (2014). *Народна лексика Західного Полісся*. Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки.

- Transliteracija:** Arkushyn, H. (2014). Narodna leksyka Zakhidnoho Polissia. Skhidnoievropeiskyi natsionalnyi universytet im. Lesi Ukrainky.
- Бичко, З. (1997). *Діалектна лексика Опілля*. Фенікс.
- Transliteracija:** Bychko, Z. (1997). *Dialektna leksyka Opillia*. Feniks.
- Вашченко, В. (1968). *Лінгвістична географія Наддніпрянщини: лексичні матеріали*.
- Transliteracija:** Vashchenko, V. (1968). *Linhvistychna heohrafiia Naddnyprianshchynu: leksychni materialy*.
- Глуховцева, К. (2005). *Динаміка українських східнословобожанських говірок*. Альма-матер.
- Transliteracija:** Hlukhovtseva, K. (2005). *Dynamika ukrainskykh skhidno-slobozhanskykh hovirok*. Alma-mater.
- Данилюк, О. (1997). *Словник народних географічних термінів Волині*. Надстир'я.
- Transliteracija:** Danyliuk, O. (1997). *Slovyuk narodnykh heohrafichnykh terminiv Volyni*. Nadstyria.
- Дорошенко, С. (1962). Матеріали до словника діалектної лексики Сумщини. *Діалектологічний бюлетень*, 9, 101–122.
- Transliteracija:** Doroshenko, S. (1962). Materialy do slovnyka dialektnoi leksyky Sumshchynu. *Dialektolohichnyi biuleten*, 9, 101–122.
- Євтушок, О. (1993). *Атлас будівельної лексики Західного Полісся*. Державне редакційно-видавниче підприємство.
- Transliteracija:** Yevtushok, O. (1993). *Atlas budivelnoi leksyky Zakhidnoho Polissia*. Derzhavne redaksiino-vydavnyche pidpriumstvo.
- Задорожня, І. (2021). *Географічна лексика лівобережних середньонаддніпрянських говірок: склад, варіювання семантичної структури* [Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук, Інститут української мови НАН України]. Інститут української мови НАН України. https://iul-nasu.org.ua/wp-content/uploads/2021/04/Zadorozhnia_AKD.pdf
- Transliteracija:** Zadorozhnia, I. (2021). *Heohrafichna leksyka livoberezhnykh serednonaddnyprianskykh hovirok: sklad, variuvannia semantychnoi struktury* [Avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata filolohichnykh nauk [abstrakt rozprawy doktorskiej], Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy]. https://iul-nasu.org.ua/wp-content/uploads/2021/04/Zadorozhnia_AKD.pdf
- Кривицька, О. (2016). Дослідження пограниччя у контексті парадигми простору. *Наукові записки Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*, 2, 77–90.
- Transliteracija:** Kryvytska, O. (2016). Doslidzhennia pohranychchia u konteksti paradyhmy prostoru. *Naukovi zapysky Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*, 2, 77–90.
- Лутава, С. (2019). *Лексико-семантичне поле локусів сучасної української літературної мови* [Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук, Донецький національний університет імені

- Василя Стуса]. Донецький національний університет імені Василя Стуса. <https://abstracts.donnu.edu.ua/article/view/7343>.
- Translitteracja:** Lutava, S. (2019). *Leksyko-semantyczne pole lokusiv suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy* [Avtoreferat dysertatsii na zbuttia naukovoho stupenia kandydata filolohichnykh nauk [abstrakt rozprawy doktorskiej], Donetskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stusa]. Donetskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stusa. <https://abstracts.donnu.edu.ua/article/view/7343>.
- Мартинова, Г. (2014). Функціонування обставинних прислівників у середньонаддніпрянських говірках. *Мовознавчий вісник*, 19, 6–14.
- Translitteracja:** Martynova, H. (2014). Funktsionuvannia obstavynnykh pryslivnykiv u serednonaddniprianskykh hovirkakh. *Movoznavchyi visnyk*, 19, 6–14.
- Мартинова Г., & Щербина, Т. (2022). Прийменникова система середньонаддніпрянських говірок. *Українська мова*, 1(81), 86–102.
- Translitteracja:** Martynova H., & Shcherbyna, T. (2022). Pryimennykova systema serednonaddniprianskykh hovirok. *Ukrainska mova*, 1(81), 86–102.
- Німчук, В. (Ред.) (1978). Прислівник. В С. Бевзенко, А. Грищенко, & Т. Лукінова та ін. *Історія української мови. Морфологія* (сс. 342–412). Наукова думка.
- Translitteracja:** Nimchuk, V. (Red.) (1978). Pryslyvnyk. W S. Bevzenko, A. Hryshchenko, & T. Lukinova ta in. *Istoriia ukrainskoi movy. Morfolohiia* (ss. 342–412). Naukova dumka.
- Онишкевич, М. (1984). *Словник бойківських говірок* (Т. 1–2). Наукова думка.
- Translitteracja:** Onyshkevych, M. (1984). *Slovnuk boikivskykh hovirok* (Т. 1–2). Naukova dumka.
- Потапчук, І. (2012). Номени лексико-семантичної групи „рівнина” у західно-подільському діалектному мовленні. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*, 29(1), 84–87.
- Translitteracja:** Potapchuk, I. (2012). Nomeny leksyko-semantichnoi hrupy „rivnyina” u zakhidnopodilskomu dialektному movlenni. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohiiienka. Filolohichni nauky*, 29(1), 84–87.
- Сердега, Р. (2012). *Сільськогосподарська лексика в говірках Центральної Слобожанщини (Харківщини)*. Монограф.
- Translitteracja:** Serdeha, R. (2012). *Silskohospodarska leksyka v hovirkakh Tsentralnoi Slobozhanshchyny (Kharkivshchyny)*. Monohraf.
- Сіденко, Н. (2003). Склад і семантична структура ЛСГ найменувань простору, вкритого рослинністю, у східностепових говірках Центральної Донеччини. *Лінгвістичні студії*, 11, 595–601.
- Translitteracja:** Sidenko, N. (2003). Sklad i semantichna struktura LSH naimenuvan prostoru, vkrytoho roslynnistiu, u skhidnostepovykh hovirkakh Tsentralnoi Donechchyny. *Linhvistichni studii*, 11, 595–601.

Слинько, І. (1968). *Дослідження з синтаксису української мови за пам'ятками XIV–XVIII ст. (місцево-просторові звороти)*. Видавництво Львівського університету.

Transliteracja: Slynko, I. (1968). *Doslidzhennia z syntaksysu ukrainskoi movy za pamiatkamy XIV–XVIII st. (mistsevo-prostorovi zvoroty)*. Vydavnytstvo Lvivskoho universytetu.

Слободян, О. (2017). *Географічна народна термінологія східнословобожанських говірок Луганщини* [Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук, Запорізький національний університет]. Запорізький національний університет. http://phd.znu.edu.ua/page//aref/02_2017/Slobodian_aref.pdf

Transliteracja: Slobodian, O. (2017). *Neohrafichna narodna terminolohiia skhidnoslobozhanskykh hovirok Luhanshchyny* [Avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata filolohichnykh nauk [abstrakt rozprawy doktorskiej], Zaporizkyi natsionalnyi universytet]. Zaporizkyi natsionalnyi universytet. http://phd.znu.edu.ua/page//aref/02_2017/Slobodian_aref.pdf

Степаненко, М. (2021). Локативний орієнтир як маркер концептуалізації простору. *Лінгвістичні студії*, 41, 105–113.

Transliteracja: Stepanenko, M. (2021). Lokatyvnyi oriientyr yak marker kontseptualizatsii prostoru. *Linhvistychni studii*, 41, 105–113.

Тищенко, Л. (2014). Побутова лексика Південної Слобожанщини в контексті інших суміжних та просторово віддалених діалектів. *Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський контекст*, 465–470.

Transliteracja: Tyshchenko, L. (2014). Pobutova leksyka Pivdennoi Slobozhanshchyny v konteksti inshykh sumizhnykh ta prostorovo viddalenykh dialektiv. *Dialekty v synkhronii ta diakhronii: zahalnoslovianskiy kontekst*, 465–470.

Шепель, Ю. (2021). Щодо опису дихотомії „свій – чужий” із позиції структури мовної свідомості. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*, 32(71), 249–255.

Transliteracja: Shepel, Yu. (2021). Shchodo opysu dykhotomii „svii – chuzhyi” iz pozytsii struktury movnoi svidomosti. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho*, 32(71), 249–255.

Шийка, С. (2016). *Словник народних географічних термінів Ровенищини*. Астон.

Transliteracja: Shyika, S. (2016). *Slovyuk narodnykh heohrafichnykh terminiv Rovenshchyny*. Aston.

Шило, Г. (2008). *Надністрянський регіональний словник*. Інститут українознавства ім. Крип'якевича НАН України.

Transliteracja: Shylo, H. (2008). *Naddnistrianskiy rehionalnyi slovyuk*. Instytut ukrainoznavstva im. Krypiakevycha NAN Ukrainy.

Щербина, Т. (2015). Обставинні адвербіативи в говірках середньонадніпрянсько-степового порубіжжя. *Вісник Черкаського університету*, 7, 128–133.

Transliteracja: Shcherbyna, T. (2015). Obstavynni adverbiatyvy v hovirkakh serednonaddnipriansko-stepovoho porubizhzhia. *Visnyk Cherkaskoho universytetu*, 7, 128–133.

Ястремська, Т. (2021). *Модельовання українського діалектного простору: концепти верх / низ*. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича.

Transliteracja: Yastremska, T. (2021). *Modeliuvannia ukrainskoho dialektnoho prostoru: kontsepty verkh / niz*. Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha.

Verbalization of the Concept of space in Middle Dnipro Dialect

The author has analyzed the lexical-semantic field of space verbalized by the adverbial pronouns *here* and *there* along with their phonetic and derivational variants. The core and periphery of this field have been determined.

It is noted that the concept of *SPACE* in dialectal texts is directly related to the speaker's personality, who perceives and addresses reality from the standpoint of their own self and perceives surrounding objects not only in their physical dimension but also in a personal one: *here* – close, one's own, familiar; *there* – distant, unknown, foreign.

The means and methods of anthropocentric representation of locatives represented by the adverbs *here* and *there* have been thoroughly analyzed. They constitute the center of the lexical-semantic field marked by these adverbs of space, clearly differentiating it through oppositions like *near / far*, *in front / behind*, *up / down*, *external / internal*, *own / foreign*, *known / unknown*, as verbalized in Middle Dnipro dialect and their marginal areas.

The adverbial pronouns *here* and *there* exhibit formal variability, with certain phonetic and derivational variants typical for Middle Dnipro dialect, while some are prevalent only in the western and Middle Dnipro-Steppe marginal regions.

Keywords: lexical-semantic field, dialectal text, pronoun adverbs, anthropocentric features, center, periphery, Middle Dnipro dialect, marginal zones.